

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

УДК 82.0
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2020-65-4-486-492>

Паступіў у рэдакцыю 07.02.2020
Received 07.02.2020

Ж. С. Шаладо́нава

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
Мінск, Беларусь*

КАТЭГОРЫЯ ПРАСТОРЫ Ў ГУМАЊТАРНЫМ ДЫСКУРСЕ

Анотацыя. Рассматриваются исследования пространства в гуманитарных дисциплинах, прослеживаются их этапность, основные векторы и последовательная логика развития в контексте культурно-цивилизационного опыта человечества. Отмечается устойчивая тенденция наполнения пространственных объектов и явлений культурно-детерминированными признаками. Показывается, каким образом через аксиологическую диагностику пространства и его составляющих в философии, культурологии, гуманитарной географии, литературоведении происходят постижение онтологически-духовного мира человека, раскрытие национального характера, типологий ментальных черт, конкретизируются мировоззренческие ориентиры и способы мышления. Подчеркивается большой эвристический потенциал пространственных образов в изучении структуры, семантики, стилистики и поэтики художественных текстов.

Ключевые слова: человек, пространство, философия, гуманитарная география, литературоведение, мировоззрение, характер, пространственный образ, семантика

Для цитирования: Шаладо́нава, Ж. С. Катэгорыя прасторы ў гуманітарным дыскурсе / Ж. С. Шаладо́нава // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2020. – Т. 65, № 4. – С.486–492. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2020-65-4-486-492>

Zhanna S. Shaladonava

*Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus*

CATEGORY OF THE SPACE IN HUMANE DISCOURSE

Abstract. In the article the studies of space in the humanitarian disciplines are considered, their phasing, main vectors and consistent logic of development in the context of the cultural and civilizational experience of mankind are traced. The stable tendency of filling with culturally determined attributes spatial objects and phenomena is noted. It is shown how through the axiological diagnostics of space and its components in philosophy, culturology, humanitarian geography, and literary criticism, the ontological and spiritual world of a person is researched, the national character, typologies of features of mentality are revealed, worldview landmarks and the ways of thinking are concretized. The great heuristic potential of spatial images for the study of the structure, semantics, stylistics and poetics of literary works is emphasized.

Keywords: a man, the space, the philosophy, humanitarian geography, literary studies, a worldview, a character, spatial image, the semantics

For citation: Shaladonava Zh. S. Category of the space in humane discourse. *Vesti Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2020, vol. 65, no. 4, pp. 486–492 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2020-65-4-486-492>

Прастора навакольнага свету з'яўляецца важнейшым модусам існавання, найбольш відавочным спосабам праяўлення феномена чалавека ў адзінстве яго духоўна-ментальных, сацыяльных, псіхалагічных і фізічных характарыстык. Праблемы суадносін чалавека і навакольнага свету, адкрытага ўспрымання, найперш прасторава, здаўна прыцягвалі ўвагу мысліцеляў і вучоных. Мэта нашага даследавання – паказаць, якім чынам праз вывучэнне і аналіз прасторы і яе складнікаў у філасофіі, культуралогіі, гуманітарнай геаграфіі, літаратуразнаўстве адбывалася спасціжэнне анталагічна-духоўнага свету чалавека, раскрыццё нацыянальнага характару, тыпалогіі ментальных рыс, выяўляліся светапоглядныя арыенціры і спосабы мыслення насельнікаў пэўных тэрыторый.

Яшчэ ў старажытнай Грэцыі ў працах Арыстоцеля і Платона асэнсоўваецца паняцце прасторавасці, хаця тэрмін і не быў абазначаны. У Арыстоцеля гэта “топас” – прыроднае месца, пер-

шае, што ахінае кожнае цела. У Платона “хора” – тое, што акружае рэч, калі яна ўзнікае, і тое, што рухаецца разам з ёй і па-за рэчамі не існуе. Старажытныя філосафы лічылі, што аб’екты існуюць, рухаюцца ў нейкім “дзе”, у пэўным месцы і па-за месцам існаваць не могуць. Р. Дэкарт асобна вылучае катэгорыю прасторы як працягласці. Абсалютнасць і адноснасць прасторы сцвярджалася І. Ньютанам і Г. Лейбніцам адпаведна. І. Кант бачыў унікальнасць прасторы ў тым, што яна дадзена чалавеку апырэры і не выводзіцца з вопыту. Згодна з Г. В. Ф. Гегелем, прастора і час непарыўна звязаны паміж сабой і існуюць толькі пры наяўнасці руху. П. Фларэнскі звязаў прастору і культуру, у тым ліку мастацкую творчасць: “Уся культура можа быць патлумачана як дзейнасць арганізацыі прасторы” [1, с. 385]. Філософ лічыў, што “ўвайсці ў мастацкі твор як такі магчыма толькі праз разуменне яго прасторавай арганізацыі” [1, с. 263]. М. Эліадэ вывучаў прастору ў кантэксце рэлігійных уяўленняў.

Прыблізна ў гэты ж час М. Хайдэгер адзначае вялікі гуманістычны і антрапалагічны патэнцыял прасторавага бачання свету: “Толькі там, дзе свет робіцца карцінай, упершыню ўзыходзіць гуманізм <...> Як хутка свет робіцца карцінай, пазіцыя чалавека разумеецца як светабачанне” [2, с. 105]. І далей: “Чым больш шырока і радыкальна чалавек распараджаецца падуладным яму светам, тым больш аб’ектыўным робіцца аб’ект, тым больш суб’ектыўна, г. зн. выпукла раскрывае сябе суб’ект, тым больш нястрымана назіранне свету і навука пра свет пераўтвараюцца ў навуку пра чалавека, у антрапалогію” [2, с. 105]. Для М. Хайдэгера прастора – гэта тое, што “ўпускае ў сябе”, а ключавое паняцце яго філасофіі *Dasein* (“тут-быццё”) вызначальна прасторавае, звязанае з усведамленнем непадзельнасці чалавека са “свай” прасторай, асэнсаваннем яго ўлучанасці ў свет.

Паступовае паглыбленне ведаў пра навакольны свет у розных галінах навук прыводзіла да канкрэтызацыі ўяўленняў пра прастору ў яе ўзаемадзеянні з чалавекам. Гэта ў сваю чаргу спрыяла ўзнікненню новых гіпотэз, тэорый, якія імкнуліся адлюстраваць схему гэтага ўзаемадзеяння. Яшчэ ў XVIII ст. узнікла тэорыя геаграфічнага дэтэрмінізму. Ш. Л. Мантэскьё дэклаараваў кліматычную прадвызначанасць “характару розуму і страасцей сэрца”, бачыў у ландшафце як канкрэтным праяўленні прасторы перадумову характару і лёсу народаў. Й. Г. Гердэр звязвае з прасторавымі ландшафтамі асаблівасці культуры, інтэрпрэтуючы ландшафт як падатлівую цэглу ў руках клімату. У XIX–XX стст. паступова пераадольваецца абмежаванасць тэорыі геаграфічнага дэтэрмінізму, вектар даследаванняў скіроўваецца на асэнсаванне ўзаемасувязі, узаемадзеяння чалавека і прасторы. Чалавечая дзейнасць разглядаецца як самастойны ландшафтаўтваральны фактар (А. Гумбальд). У другой палове XIX ст. пачынае актыўна развівацца геаграфічнае краіназнаўства, якое скарыстоўвае прасторава-геаграфічныя вобразы мясцовасцей, краін, выяўляючы і прэзентуючы іх найбольш яркія, запамінальныя рысы, знакі і сімвалы. Тэорыя культурна-геаграфічнага раённавання светавой прасторы распрацоўвалася О. Шпенглерам, А. Тойнбі, М. Данілеўскім, Л. Гумілёвым, А. Гетнерам. Вучэнне аб наасферы У. Вернадскага азнаменавала далейшую веху навуковага асэнсавання ўзаемазвязанасці прасторы і чалавека.

Напачатку XX ст. вывучэнне прасторы, мясцовасцей, ландшафтаў усё больш цесна судакранаецца з культурай, літаратурай, мастацтвам. Прасторавыя характарыстыкі тэрыторыі больш цесна звязваюцца з характарыстыкамі чалавечай супольнасці, што пражывае на гэтай тэрыторыі. У 20-я гг. XX ст. нямецкім вучоным А. Гетнерам была сфармулявана харалагічная канцэпцыя, сутнасць якой – пазнанне зямной паверхні ў яе прасторавых адрозненнях. Да А. Гетнера прастора не ўспрымалася як самастойны аб’ект і прадмет даследавання, была хіба толькі фонам, на якім разглядалася тая ці іншая з’ява: “Мэта харалагічнай канцэпцыі ёсць пазнанне характару краін і мясцовасцей, якое зыходзіць з разумення суіснавання і ўзаемадзеяння розных царстваў прыроды і іх розных формаў, а таксама пазнанне ўсёй зямной паверхні ў яе натуральным падзеле на часткі свету, ландшафты і мясцовасці” [3, с. 120]. Канцэпцыя А. Гетнера па сутнасці з’яўляецца краіназнаўчай, краіназнаўства ў ёй цесна звязваецца з праблемай пачуццёвага пазнання прасторы.

У працах расійскага географа Л. Берга таксама дэкларуецца думка пра непазбежнае ўздзеянне навакольных ландшафтаў на жывыя арганізмы, у тым ліку і на чалавека. Вучоны надае перша-ступеннае значэнне залежнасці ад “глебы”, прасторы як духоўнага, так і фізічнага складу чалавека: “Байран кажа: *as the soil is, is the heart of man*. Але, аказваецца, не толькі душа чалавека

залежыць ад “глебы”, але і ўвесь яго фізічны склад носіць ясны адбітак агульных фізіка-геаграфічных абставін” [4, с. 192].

Далейшае развіццё праблема ўзаемаадносін чалавека і месца, прасторы атрымала ў канцэпцыі месцаразвіцця, сфармуляванай П. Савіцкім у 20-я гг. XX ст.: “Суіснаванне жывых істот, узаемапрыстасаванне іх адно да аднаго і да навакольнага асяроддзя і яго да сябе прыстасоўванне разумеецца намі пад прапануемай у гэтых радках катэгорыяй “месцаразвіццё” [5, с. 267]. Вучоны лічыць, што ў спасціжэнні працэсаў і заканамернасцей развіцця сацыяльна-гістарычнага асяроддзя неабходна адразу “глядзець на занятую ім тэрыторыю” [5, с. 278].

Думка пра выключную ролю прасторы зямной паверхні ў этнагенезе падрабязна разглядаецца ў працах Л. Гумілёва, які сцвярджаў, што “прамое і ўскоснае ўздзеянне ландшафту на этнас не выклікае сумненняў”. Вучоны акцэнтаваў пастаянную карэляцыю “паміж заканамернасцямі прыроды і сацыяльнай формай руху матэрыі” [6, с. 13] і звярнуў увагу на бінарную праяўленасць гэтай карэляцыі, звязваючы антрапагенны фактар ландшафтаўтварэння і прамую залежнасць чалавека ад навакольных ландшафтаў.

У другой палове XX ст. у разнастайных галінах ведаў, у тым ліку ў гуманітарыстыцы, назіраецца павелічэнне цікавасці да прасторавай тэматыкі, актуалізацыя каштоўнасцей ландшафтаў, якая атрымала назву прасторавага павароту, Spatial turn. Г. Башляр у сваёй працы “Паэтыка прасторы” як альтэрнатыву “псіхааналізу” прапануе “топааналіз” і, засяроджваючыся на прасторавых характарыстыках вобразаў, імкнецца асэнсаваць асаблівасці іх мастацкага функцыянавання, выявіць “чалавечую каштоўнасць прасторы, што належыць чалавеку, ахоўваецца ад варожых сіл, любімай прасторы” [7, с. 32]. Філософ упершыню скарыстоўвае тэрмін тапафілія як “прывязанасць да пэўнага месца”. Даследаванні прасторы ўсё больш набываюць міждысцыплінарны характар, аб’ядноўваючы культуралогію, геаграфію, філасофію, этнаграфію, мастацтвазнаўства і літаратуразнаўства. Розныя спосабы ўспрымання і асэнсавання зямной прасторы чалавекам актыўна вывучаюцца ў гуманітарнай геаграфіі ў працах І-Фу Туана, Ю. Вядзеніна, У. Каганскага, У. Калуцкага, В. Лаўрэнавай, Д. Замяціна. Адзін з заснавальнікаў дысцыпліны, І-Фу Туан падкрэсліваў, што “прыналежнасць да той або іншай культуры вызначае базавыя філасофскія, светапоглядныя і эстэтычныя ўяўленні аб прасторы ўвогуле і аб геаграфічнай прасторы ў прыватнасці, выяўляе характар узаемаадносін з ёй” (цыт. па: [8, с. 10]). У кожнай прасторавай з’яве бачыцца сэнс, адпаведны пэўнай ментальнасці, культуры. Расшыфроўка гэтага сэнсу, на думку В. Лаўрэнавай, патрабуе спецыяльнай падрыхтоўкі і эрудыцыі: “Сэнсавая аўра (месца) не так даступная ўспрымання, а знешняе аблічча патрабуе дакладанай апрацоўкі сэнсарнай інфармацыі (і на інтуітыўным узроўні) і інфармацыі гістарычнай, літаратурнай, навуковай” [8, с. 15]. У выніку расшыфроўкі знешняй інфармацыі “ў рэальнай геаграфічнай прасторы з дапамогай культуры праяўляюцца імпульсы і катэгорыі трансцэндэнтнага Непрамоўленага. Сімвалізацыя прасторы, пакліканая адлюстроўваць у ландшафце катэгорыі Духа, ёсць змена якасці рэальнай прасторы шляхам праяўлення ў ёй іншай рэальнасці, свету больш высокіх вымярэнняў – свету ідэй, эйдасаў, архетыпаў” [9].

Геакультуролаг Д. Замяцін таксама акцэнтуюе выключную сэнсавую змястоўнасць прасторавых вобразаў: “Прастора геаграфічных вобразаў, у дадзеным выпадку тоесная самой геаграфічнай прасторы, выступіла натуральным полем або кантэкстам любой магчымай і патэнцыяльна прадукцыйнай, арыентаванай на сябе, думкі. Прасторава-геаграфічная форма філасофствавання зрабіла магчымым як бы татальнае “прадумванне”, “апрасторванне” самой геаграфічнай прасторы [10, с. 27].

У літаратуразнаўстве сур’ёзны навуковы падыход да вывучэння прасторы мастацкага дыскурсу сфарміраваўся толькі ў пачатку XX ст. Даследаванне мастацкай прасторы ў пачатку XX ст. праводзілі такія знакамітыя рускія тэарэтыкі мастацтва, мовы і літаратуры, як В. Шклоўскі, Б. Эйхенбаум, Б. Тамашэўскі, В. Вінаградаў і інш. Больш паглыбленаму вывучэнню дадзенай праблематыкі садзейнічаў выхад “Паэтыкі старажытнарускай літаратуры” Д. Ліхачова. Даследчык надзяляе працэс спасціжэння прыродна-прасторавых вобразаў сакральнымі ўласцівасцямі: “Прырода – гэта другое адкрыццё, другое пісанне. Мэта чалавечага пазнання – у раскрыцці тайнага, сімвалічнага значэння з’яў прыроды. Усё напоўнена тайным сэнсам, тайнымі сімвалічнымі

суадносінамі з пісаннем. Бачная прырода, нібы кніга, напісаная рукою Бога” [11, с. 438]. А чалавечае жыццё бачыцца Д. Ліхачовым, як “праяўленне сябе ў прасторы. Гэта – ён жыве там, дзе прырода больш за ўсё сугучна яго характару” [11, с. 445].

Прынцыпова новы ўзровень даследавання праблемы часу і прасторы выявілі працы рускага філосафа і літаратуразнаўцы М. Бахціна. Вучоны ўпершыню ўжыў і тэарэтычна абгрунтаваў паняцце “хранатоп”, а ў артыкуле “Формы часу і хранатопа ў рамане” прывёў аналіз хранатапічных структур і розных жанравых разнавіднасцей рамана, выдзеліўшы тыпы хранатопаў. Паказальна, што М. Бахцін, адзначыўшы вядучую функцыю часавага пачатку, засяроджваўся менавіта на аналізе дамінант мастацкай прасторы – “сустрэча / расстанне”, “дарога”, “побыт”, “дом”, “карціна свету” і г. д. У працы “Формы часу і хранатопу ў рамане” даследчык характарызуе хранатоп як “у пераважнасці матэрыялізацыю часу ў прасторы”, надаючы прасторы прыярытэтную пазіцыю ў параўнанні з часам.

Паглыбленаму аналізу і вывучэнню прасторавых дамінант у літаратуразнаўстве спрыяла навуковая дзейнасць Ю. Лотмана, які мову прасторы расцэньвае як “мадэлюючы код культуры”. На думку вучонага, “семіётыка прасторы мае выключна важнае, калі не дамінуючае значэнне ў стварэнні карціны свету той або іншай культуры. Прырода гэтай з’явы звязана са спецыфікай самой прасторы. Непазбежным фундаментам асваення жыцця культурай з’яўляецца стварэнне вобраза свету, прасторавай мадэлі ўніверсуму” [12, с. 205].

Узаемасувязь тэксту і прасторы глыбока і падрабязна даследавана В. Тапаровым. Адзначыўшы, што “тэкст прасторавы <...> і прастора ёсць тэкст” [13, с. 227], даследчык вызначае семантычную і арганізацыйную сутнасць рэчаў у складзе прасторы і прапануе яе змястоўны аналіз як “іерархізаванай структуры падуладных цэламу сэнсаў” [13, с. 242]. У сувязі з гэтым аўтар робіць важнае ўдакладненне: “Унутраная прастора мастацкага тэксту “больш моцная” за любую знешнюю прастору” [13, с. 284]. Украінскі літаратуразнаўца А. Баронь таксама падкрэслівае вызначальную ролю прасторы ў суадноснасці з мастацкім тэкстам: “Прастора як катэгорыя паэтыкі – адна з важнейшых дыферэнцыйных адзнак мастацкага тэксту, якая адрознівае яго ад тэксту немастацкага. Прырода прасторы мастацкага твора, асаблівасці яго пабудовы і функцыянавання ў значнай меры вызначае ступень мастацкасці і эстэтычнай дасканаласці тэксту, а часам і ўплыў на свядомасць успрымальніка” [14, с. 5].

У сучасных літаратуразнаўчых даследаваннях прастора абазначана асаблівай сэнсавай плотнасцю, якая гістарычна, культурна, нацыянальна і ментальна абумоўлена. Прыродна-прасторавыя вобразы набываюць сімвалічна-знакавы характар, а іх вывучэнне і складае прадмет і задачы адносна новага кірунку гуманітарнай навукі – геапэтыкі. Заснавальнік геапэтыкі паэт, мысліцель Кенэт Уайт у канцы 60-х гг. XX ст. прэзентаваў яе як універсальны культурны праект, творчую стратэгію “цэласнага паэтычнага ўспрымання і перажывання свету”, як “новую духоўную картаграфію, новае ўспрыманне жыцця, што вызвалілася, нарэшце, ад ідэалогій, рэлігій, сацыяльных міфаў і г. д., і, суадносна, пошук мовы, што здольная выявіць гэта новае быццё ў свеце <...> менавіта суадносіны са светам, яго энергіямі, формамі, рытмамі” (цыт. па: [15, с. 157]). Паводле азначэння Д. Замяціна, “геапэтыка – гэта шырокае міждысцыплінарнае ментальнае поле на мяжы культурнай ці вобразнай геаграфіі і літаратуры, што разумеецца лакальна, рэгіянальна, інакш кажучы, – прасторава” [16, с. 243]. Такім чынам, праз індывідуальна-аўтарскае ўспрыманне прасторы ў мастацка-вобразнай форме глыбока і шматстайна раскрываецца карэлятыўная сувязь “чалавек і свет”.

Тое важнае месца, што займаюць прасторавыя характарыстыкі ў вывучэнні вобразаў краін і народаў, прадэманстравана ў работах Г. Гачава, І. Кандакова, І. Свірыды, М. Эпштэйна, М. Ямпольскага пры аналізе ўнутраных структур і механізмаў стварэння прасторавых вобразаў. Г. Гачаў прапаноўвае ідэю косма-псіха-логаса, згодна з якой “тып мясцовай прыроды, характар чалавека і нацыянальны розум знаходзяцца ва ўзаемнай суадноснасці і дапаўняльнасці. Горы, мора, стэп схіляюць да асаблівага роду пабудовам у светапоглядзе” [17, с. 4]. І далей: “Кожны народ бачыць свет асабліва, каб устанавіць асаблівасць кожнага народа ў бачанні свету... трэба навучыцца чытаць кнігу быцця кожнага народа, якая напісана на яго зямлі: у гарах ці раўнінах, у небе... і г. д.” [17, с. 33].

Пазнавальныя рэсурсы прасторава-часовага кантынууму ў мастацкай літаратуры шматаспектна раскрываюцца і беларускімі даследчыкамі І. Навуменкам, У. Гніламедавым, С. Лаўшук, І. Саверчанкам, Я. Гарадніцкім, Т. Шамякінай, І. Чаротам, А. Мельнікавай, З. Драздовай, А. Шамякінай, Т. Вабішчэвіч, В. Кошманам і іншымі. Яшчэ ў 1923 г. І. Замоцін у артыкуле “Пуціны беларускай літаратуры” звярнуў увагу на каштоўнасць канкрэтных матэрыялаў, тапаграфічнага асяродку ў фарміраванні маральна-этычнага, духоўна-філасофскага кантэксту паэмы Якуба Коласа “Новая зямля”: “Аўтар у скромных топографічных асадках свае поэмы, на абшары між Слуцкам і Нясвіжам, Нясвіжам і Менскам, змясціў усю вякамі цяжкай гісторыі зложаную душу беларуса з яго жыццёваю мудрасцю працы, працоўнай моральлю і працоўным прадстаўленьнем аб людзкім шчасці і людзкай праўдзе” [18, с. 179]. І сёння даследчыкі адзінадушныя ў прызнанні выключнай ролі ландшафтна-просторавых элементаў у паўнакроўнай і шматпланавай рэалізацыі аўтарскай задумы твора, раскрыцці характараў, маральна-этычнага патэнцыялу, фарміраванні і трансляцыі этнапсіхалогіі, этнакультуры і нацыянальнай ідэі.

Аналізуючы набыткі беларускай публіцыстычнай літаратуры XVI–XVII стст., І. Саверчанка ўказвае на асаблівую цікавасць айчынных інтэлектуалаў да анталагічных, касмаганічных, натурфіласофскіх праблем і заўважае пры гэтым: “Канцэпцыя сутнасці зямнога быцця чалавека, ягонага месца ў свеце, суадносін з жывым і нежывым светам, рэфлексія і спробы самаўсведамлення ў сістэме этычных і эстэтычных каардынат займаюць у літаратуры ўсіх народаў і ўсіх перыядаў адно з цэнтральных месцаў” [19, с. 643]. Я. Гарадніцкі звязвае павышаную ўвагу ў айчынным прыгожым пісьменстве, літаратуразнаўстве да прыродна-просторавых фактараў, пейзажу з набліжанасцю нацыянальнай літаратуры да прыроднага асяроддзя: “Прырода – тая натуральная сфера бытавання героя нацыянальнай літаратуры, з якой ён звязаны не толькі фізічна, але і ментальна, духоўна. У экзистэнцыянай набліжанасці героя да зямлі, яе сакралізацыі (“Зямля – усяму аснова!”) выяўляецца якраз яго характар як чалавека прыроднага” [20, с. 290]. С. Лаўшук, аналізуючы майстэрства І. Навуменкі ў апісанні гарманічнай зладжанасці суадносін чалавечых пачуццяў і навакольнага свету, зазначае: “Для прадмета нашай гаворкі важна тое, што і прырода, і чалавек у выяўленні сваёго “нораву” маюць шмат агульнага <...> Для абазначэння буянна прыроды ўжываецца лексема “стыхія”. У паняцце “стыхія пачуццяў чалавечых характараў” мы ўкладваем трошкі іншы змест і сэнс. Але ў гнэсалагічным плане іх аб’ядноўвае выснова: вытлумачальна, але некіруема (прынамсі, цяжкакіруема). <...> Затое пісьменнікамі яна (некіруемасць. – Ж. Ш.) панілася ва ўсе часы, паколькі абумоўлівала з’яўленне спецыфічных найвастрэйшых маральна-этычных калізій, асэнсаванне якіх вымагала значных мастацкіх, а часам і філасофска-ментальных абагульненняў [21, с. 643]. Т. Шамякіна лічыць, што “паняцце нацыянальнай ідэі немагчыма разумець без разумення прасторавай культуры народа. А прасторавая сетка каардынат нацыі ў сваю чаргу праходзіць, як праз прызму, праз сэрца і розум мастака. Мастак і пазнае нацыянальны космас, і стварае яго. Без нашых класікаў мы б не ўяўлялі так поўна нацыянальны космас” [22, с. 18]. І. Чарота ў сваіх даследаваннях тлумачыць, якім чынам прыродна-просторавыя рэаліі “паасобку ці ў сукупнасці замацоўваюцца, як пэўныя знакі тэрыторыі, дзяржаў і насельнікаў іх таксама, бо ўжо яны нясуць гэтыя рэаліі (часам стэрэатыпныя) уяўленні пра свой родны кут, “вобразы радзімы” [23, с. 107].

Такім чынам, прасторавая праблематыка знаходзіцца ў пастаянна напружаным полі прыцягнення гуманітарна-арыентаванай думкі. Фундаментальная катэгорыя рэчаіснасці, прастора, развіваецца ў катэгарыяльна-тэарэтычным і ідэйна-функцыянальным аспектах, як чыннік філасофскі, псіхалагічны, маральна-этычны вывучаецца ў актуальным і перспектыўным кірунку больш поўнага і шматбаковага спасціжэння светабачання і светаразумення чалавека, узаемаабумоўленай сувязі асноўных рыс нацыянальна-ментальнай характаралогіі і прыродна-просторавых асаблівасцей тэрыторыі. Даследаванне прасторы з’яўляецца важным і перспектыўным напрамкам вывучэння структуры, семантыкі, стылістыкі і паэтыкі мастацкіх тэкстаў, таму гэта катэгорыя выклікае асаблівую цікавасць літаратуразнаўцаў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Флоренский, П. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях / П. Флоренский // История и философия искусства. – М. : Академ. Проект, 2017. – С. 239–402.
2. Хайдеггер, М. Время картины мира / М. Хайдеггер // Новая технократическая волна на Западе : сб. ст.; отв. ред. П. С. Гуревич. – М. : Прогресс, 1986. – С. 93–119.
3. Геттнер, А. География. Её история. Сущность, методы / А. Геттнер. – Л.; М. : Гос. изд-во, 1930. – 416 с.
4. Берг, Л. С. Номогенез или эволюция на основе закономерностей / Л. С. Берг. – Пб. : Гос. изд-во, 1922. – 306 с.
5. Савицкий, П. Географический образ России – Евразии / П. Савицкий // Избранное. – М.: РОССПЭН, 2010. – С. 263–278.
6. Гумилёв, Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилёв. – М. : АСТ: Астрель, 2010. – 548 с.
7. Башляр, Г. Поэтика пространства / Г. Башляр. – М. : Ад Марчинем Пресс, 2014. – 352 с.
8. Лавренова, О. А. Географическое пространство в русской поэзии XVIII – начала XX в. (геокультурный аспект) / О. А. Лавренова. – М. : Институт наследия, 1998. – 128 с.
9. Лавренова, О. А. Культурный ландшафт: от земли к космосу / О. А. Лавренова // Космическое мировоззрение – новое мышление XXI века. – 2003. – Т. 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://roerich-lib.ru/index.php/konferentsii-mtsr/204-kosmicheskoe-mirovozzrenie-novoe-myshlenie-xxi-veka-2003-tom-2/4642-lavrenova-o-a-kulturnyj-landshaft-ot-zemli-k-kosmosu>. – Дата доступа: 15.01.2020.
10. Замятин, Д. Н. Культура и пространство: Моделирование географических образов / Д. Н. Замятин. – М. : Знак, 2006. – 488 с.
11. Лихачёв, Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачёв // Избранные работы: в 3 т. / Д. С. Лихачёв. – Л.: Худож. лит., 1987. – Т. 1 : О себе. Развитие русской литературы. Поэтика древнерусской литературы. – С. 261–647.
12. Лотман, Ю. М. Внутри мыслящих миров: Человек–текст–семиосфера–история / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
13. Топоров, В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: Семантика и структура: сб. ст.; отв. ред. Т. В. Цивьян. – М. : Наука, 1983. – С. 227 – 285.
14. Боронь, О. В. Поэтика простору в творчості Тараса Шевченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / О. В. Боронь. – Київ, 2004. – 15 с.
15. Голованов, В. Геопоэтика Кеннета Уайта / В. Голованов // Октябрь. – 2002. – № 4. – С. 157–159.
16. Замятин, Д. Н. Метагеография: пространство образов и образы пространства / Д. Н. Замятин. – М. : Аграф, 2004. – 506 с.
17. Гачев, Г. Космо-Психо-Логос: национальные образы мира / Г. Гачев. – М. : Академ. Проект, 2007. – 510 с.
18. Замоцін, І. Пуціны беларускай літаратуры / І. Замоцін // Польша. – 1924. – № 1. – С. 174–178.
19. Саверчанка, І. В. Паэтыка і семіётыка публіцыстычнай літаратуры Беларусі XVI–XVII стст. / І. В. Саверчанка. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 463 с.
20. Гарадніцкі, Я. А. Літаратура як мастацтва: камунікатыўнасць, інтэрмедыяльнасць, наратыўнасць / Я. А. Гарадніцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – 401 с.
21. Лаўшук, С. С. Да выдання 10-томнага збору твораў Івана Навуменкі / С. С. Лаўшук // Навуменка І. Я. Збор твораў: у 10 т. Т. 1: Апавяданні і нарысы, 1946–1972. – Мінск : Маст. літ., 2012. – С. 621–663.
22. Шамякіна, Т. І. Фальклор і беларуская літаратура ў лютэрку міфалогіі / Т. І. Шамякіна. – Мінск : БДУ, 2016. – 222 с.
23. Чарота, І. А. Пошукі спрадвечнай існасці / І. А. Чарота. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 157 с.

References

1. Florenskii P. Analysis of spatiality and time in works of art. *Florenskii P. History and Philosophy of Art*. Moscow, Akadem. Proekt Publ., 2017, pp. 239–402 (in Russian).
2. Khaidegger M. The Age of the World Picture. New technocratic wave in the West. Moscow, Progress Publ., 1986, pp. 93–119 (in Russian).
3. Gettner A. Geography. It's history. Essence, methods. Leningrad-Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo Publ., 1930, 416 p. (in Russian).
4. Berg L. S. Nomogenesis or evolution Determined by Law. Petersburg, Gosudarstvennoe izdatel'stvo Publ., 1922, 306 p. (in Russian).
5. Savitskii P. Geographical image of Russia – Eurasia. *Savitskii P. Selected*. Moscow, ROSSPEN Publ., 2010, pp. 263–278 (in Russian).
6. Gumilev L. N. Ethnogenesis and the Biosphere. Moscow, AST: Astrel' Publ., 2010, 548 p. (in Russian).
7. Bashliar G. The Poetics of Space. Moscow, Ad Marchinem Press Publ., 2014, 352 p. (in Russian).
8. Lavrenova O. A. Geographical space in Russian poetry of the eighteenth and early twentieth centuries (geocultural aspect). Moscow, Institut nasledia Publ., 1998, 128 p. (in Russian).
9. Lavrenova O. A. Cultural landscape: from earth to space. *Kosmicheskoe mirovozzrenie – novoe myshlenie XXI veka* [The cosmic worldview – the new thinking of the 21st century]. 2003, vol. 2. Available at: <https://roerich-lib.ru/index.php/konferentsii-mtsr/204-kosmicheskoe-mirovozzrenie-novoe-myshlenie-xxi-veka-2003-tom-2/4642-lavrenova-o-a-kulturnyj-landshaft-ot-zemli-k-kosmosu> (Accessed 10 December 2019) (in Russian).

10. Zamiatin D. N. Culture and Space: modeling of geographical images. Moscow, Znak Publ., 2006, 488 p. (in Russian).
11. Likhachev D. S. The Poetics of ancient Russian literature. *Likhachev D. S. Selected works in 3 vol.*, vol. 1: About myself. The development of Russian literature. The poetics of ancient Russian literature. Leningrad, Khudozhest lit. Publ., 1987, pp. 261–647 (in Russian).
12. Lotman Yu. Inside the Thinking Worlds: Man – Text – Semiosphere – History. Moscow, Iazyki russkoi kul'tury Publ., 1996, 464 p. (in Russian).
13. Toporov V. N. The space and the text. The text: Semantics and structure. Moscow, Nauka Publ., 1983, pp. 227–285 (in Russian).
14. Boron' O. V. The poetics of the space in the works of T. Shevchenko. Kiev, 2004, 15 p. (in Ukrainian).
15. Golovanov V. Geo-Poetics by Kenneth White. *Oktyabr'* [October], 2002, no. 4, pp. 157–159 (in Russian).
16. Zamiatin D. N. Metageography: the Space of Images and Images of the Space. Moscow, Agraf Publ., 2004, 506 p. (in Russian).
17. Gachev G. Cosmo-Psycho-Logos: national images of the world. Moscow, Akadem. Proekt Publ., 2007, 510 p. (in Russian).
18. Zamocin I. The ways of Belorussian literature. *Polymja* [Flame], 1924, no. 1, pp. 174–178 (in Belarusian).
19. Saverchanka I. V. Poetics and Semiotics of publicistic literature of Belarus of the sixteenth – seventeenth centuries. Minsk, Belarускаia Navuka Publ., 2012, 463 p. (in Belarusian).
20. Garadnitski Ya. A. Literature as Art: communicative, intermediality, narrativeness. Minsk, Belarускаia Navuka Publ., 2014, 401 p. (in Belarusian).
21. Laushuk S. S. To the publication of the 10-collected works by Ivan Naumenko. *Collected works in 10 vol.*, vol. 1: Stories and essays, 1946–1972. Minsk, Mastackaia literatura Publ., 2012, pp. 621–663 (in Belarusian).
22. Shamiakina T. I. Folklore and Belarusian literature in the mirror of mythology. Minsk, BDU Publ., 2016, 222 p. (in Belarusian).
23. Charota I. A. The search of eternal essence. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1995, 157 p. (in Belarusian).

Информация об авторе

Шаладонова Жанна Сергеевна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: shaladonov@tut.by

Information about the author

Zhanna S. Shaladonava – Ph. D. (Philol.), Senior Scientific Researcher. Center for Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Sarganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: shaladonov@tut.by